

XX ASR O'ZBEK SHE'RIYATI

FARDU FILOLOGIYA FAKULTETI ADABIYOTSHUNOSLIK

*yo 'nalishi 2-bosqich magistranti***Mulladjanov Farhod Aybekovich**

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr o'zbek she'riyatida so'zning g'oyaviy, estetik va badiiy funksiyalari Asqar Qosimov, Hayriddin Saloh va Xurshid Davron ijodi misolida tahlil etiladi. Tadqiqotda ushbu shoirlarning poetik uslubi, so'z tanlovi va badiiy ifoda imkoniyatlari orqali g'oya va estetik kontsepsiyalar qanday shakllangani o'rganiladi. So'zning portret, peyzaj va badiiy detal vositasida obraz yaratishdagi roli, shuningdek, poetik kontekstda tovush va ohang uyg'unligi orqali estetik ta'sir kuchi yoritiladi. Maqola so'zning she'riyatdagi g'oyaviy yukini, uning jamiyat, shaxsiyat va tarix bilan aloqadorlikdagi estetik ko'lamini ochib berishga qaratilgan bo'lib, XX asr o'zbek adabiyotida so'z tushunchasining poetik darajadagi transformatsiyasini tahlil qiladi.

Asosiy qism: XX asr o'zbek she'riyati — bu faqat she'rlar davri emas, bu so'zning o'zini qayta kashf qilish, ruh, tarix, tafakkur va milliy o'zlikni bitta satrda ifodalash davridir. Bu asrda so'z — shunchaki aloqa vositasi, vazn to'ldiruvchi vosita emas, balki millatning estetik ongini, ma'naviy musibatini, ruhiy qiyofasini ifodalovchi asosiy estetik birlikka aylandi¹. Aynan shu asrda o'zbek shoirlari, xususan Asqar Qosimov, Hayriddin Saloh va Xurshid Davron kabi ijodkorlar so'zga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartirdilar. Ular so'zga badiiy detaldan ko'ra chuqurroq, falsafiy ramz sifatida yondashib, uni milliy tafakkurning eng nozik qatlamlariga singdirdilar. Bu ijodkorlarning she'riyatida so'z — bu ichki kechinmaning tovushi, tarixiy xotiraning belgisi, insoniy iztirobning siymosi va g'oyaning eng qudratli ifodasi sifatida maydonga chiqadi.

Asqar Qosimning didaktik-falsafiy ohangga boy she'riyati, shoirning so'zga bo'lgan muomalasini ilm-fan, ma'rifat va ma'naviyat darajasiga ko'taradi. U har bir

¹ Quronov D. *Adabiyot nazariyasi*. – Toshkent: Fan, 2002.

satrida soʻz orqali jamiyatdagi ijtimoiy muammolar, maʼnaviy saviyasizlik, unutilgan qadriyatlar haqida oʻqituvchi sifatida gapiradi. Qosimov sheʼrlaridagi soʻz — bu ustozning dars berayotgan tovushidir; u ongga taʼsir qiladi, fikrni qitiqlaydi, harakatga chorlaydi. Boshqa tarafdin, Hayriddin Salohning lirik-falsafiy kechinmalarga toʻla sheʼriyati soʻzning metafizik qirralarini ochadi. Uning sheʼrlarida soʻz — bu ichki dunyodagi buzilishlar, iztiroblar, sukunatlar va yolgʻizlikning tili. Saloh soʻz orqali mavjudlik va yoʻqlik, borliq va tushkunlik, hayot va maʼno ustida fikr yuritadi. Bu esa oʻz navbatida, XX asr sheʼriyati uchun soʻzning faqat tashqi taʼsir emas, balki ichki rezonansga ega estetika ekanligini koʻrsatadi.

Xurshid Davron esa oʻzining tarixiy-fantastik poetikasi orqali soʻzga milliy xotira va madaniy identitet ramzi sifatida yondashadi. Uning sheʼrlarida soʻz — bu faqat tilda emas, millat ongida yashovchi semantik kod, oʻtmishni hozirga bogʻlovchi ruhiy ip. Samarqand, Buxoro, qadimiy maskanlar, tarixiy shaxslar Davron sheʼriyatida soʻz orqali qayta tiriladi. Bu yondashuv XX asrning madaniy uygʻonishida soʻzning qanday katta yuk koʻtarganini yaqqol namoyish qiladi.

Mazkur maqola aynan shu uch shoir ijodi orqali soʻzning XX asr oʻzbek sheʼriyatida qanday gʻoyaviy, estetik va badiiy funksiyalarni bajarganini tahlil qiladi. Shoirlarning soʻz tanlovi, uni obraz yaratishdagi roli, poetik kontekstdagi tovush va ohang uygʻunligi, shuningdek, portret, peyzaj va detal tasvirlarida aks etgan semantik chuqurliklari asosiy eʼtibor markaziga olinadi. Chunki bu davrda soʻz shunchaki poetik element emas — u shoir bilan xalq oʻrtasidagi dialogga aylangan, milliy oʻzlik, maʼnaviy koʻtarilish va jamiyatdagi uygʻonishning oʻzagini tashkil qilgan.

Shunday qilib, Asqar Qosim ijodi XX asr oʻzbek sheʼriyati manzarasida oʻziga xos falsafiy-fikriy yoʻnalishi bilan ajralib turadi. Uning sheʼriyatida soʻz, birinchi navbatda, didaktik va maʼrifiy vazifani bajaradi. Shoir soʻzga oddiy poetik vosita sifatida emas, balki inson ruhini tarbiyalaydigan, ongni uygʻotadigan, jamiyatni fikrga chorlaydigan ruhiy-didaktik kuch sifatida qaraydi. Qosim sheʼrlarida har bir soʻz, har bir ibora koʻtarilgan gʻoya, ilgari surilgan fikr va berilgan estetik taʼsirning markazida turadi. U soʻz orqali oʻquvchini ogohlantiradi, tarbiyalaydi, yoʻnaltiradi — bu soʻz muallifning ijtimoiy masʼuliyatiga aylangandek koʻrinadi.

Asqar Qosimovning she'riyatida ko'pincha xalq timsollari — dehqon, ustoz, ona kabi obrazlar orqali milliy ruh, mehnatsevarlik, ma'naviy tozalik singari qadriyatlar madh etiladi. Misol uchun, "Qo'li zardek terlagan onam..." satri orqali shoir **ona obrazini yaratishda** so'zning portretbop imkoniyatidan foydalanadi. "Qo'li zardek" iborasi o'zida mehnat, halollik, mashaqqat, va ayni paytda ona mehrining sofligini mujassamlashtiradi. Bu yerdagi portret faqat tashqi chizgilar emas, balki xalqning ruhiy belgisi sifatida shakllanadi². Qosimov so'z orqali onani emas, **xalqning tiriklikka bo'lgan matonatini** chizadi.

Uning poetikasida ohangdorlikdan ko'ra ma'no birinchi o'rinda turadi. Lekin bu ohangsizlik emas. Aksincha, **ma'noga xizmat qiluvchi ohang**. Uning she'rlarini o'qir ekansan, xuddi bir ustozning muloyim, ammo qat'iy ovozda gapirayotganini eshitganday bo'lasan. So'z tovushda emas, mas'uliyatda jaranglaydi³. Shoirning poetik tili xalqona, ammo soddalik orqasiga yashiringan murakkablikni yashiradi. Har bir ibora — satrlar orasiga yashiringan g'oya tanbal o'quvchini o'tkazmaydigan sirli eshik.

Shu bilan birga, Asqar Qosimovning she'riyati XX asr o'zbek jamiyatining iztiroblariga javob beradigan, tarixiy xotira va ma'naviy yangilanishni ko'zlaydigan muhim adabiy holatdir. U shoir sifatida emas, **tarixiy ongga ega bo'lgan didaktik shaxs sifatida** fikr bildiradi. Uning she'rlarida biror-bir satr o'z-o'zicha mavjud emas — har biri boshqa satr bilan ideologik va poetik ip orqali bog'langan. Bularning barchasi shoir uchun so'z — bu shunchaki estetika emas, balki ijtimoiy vosita, tarixiy oyna, ongni tozalovchi ko'zgu ekanini bildiradi.

Demak, Asqar Qosimov ijodida so'zning g'oyaviy, estetik va badiiy funksiyalari bir nuqtada, ya'ni **jamiyatni anglash va uni tarbiyalash** funksiyasida mujassam bo'ladi. U har bir so'zda mas'uliyatni his qilgan holda, o'quvchidan ham mas'uliyat, fikr, ma'naviy uyg'onish kutadi⁴. So'z — uning qo'lida axloqiy dars,

² Qosimov A. *Ijod estetikasi*. – Toshkent: Fan, 1982.

³ Yusupov Sh. *Poetik tafakkur asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.

⁴ Qosimov A. *Yuksaklik sari*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.

falsafiy ko‘zgu, estetik ogohlik qurolidir. Shunday ekan, Qosim ijodini o‘rganish — bu so‘zning inson, jamiyat va tarix bilan qanday murakkab aloqada bo‘lishini ko‘rishdir. Va bu jarayon — o‘zbek she‘riyatining eng chuqur qatlamlariga kirish eshigidir.

Hayriddin Saloh she‘riyati — bu so‘zning sukunat bilan bahslashgani, ichki ruhiyat goh faryod, goh sukut, goh esa zulmat bilan ta’sirchan ohangda so‘zlashgani ifodasidir. Uning ijodida so‘z poetik funksiyasidan tashqari, psixologik va ontologik yuklamani ham o‘z zimmasiga olgan. Saloh poetikada so‘zning cheksiz semantik imkoniyatlarini ishga solgan, uni mazmuniy zarralargacha bo‘lib, ichki kechinmalarni o‘quvchining tasavvurida qayta jonlantiruvchi vositaga aylantirgan shoirlardan biridir. Aynan shu jihati bilan u XX asr o‘zbek she‘riyati kontekstida o‘ziga xos o‘ringa ega. Uning she‘rlarida so‘z — ichki “men”ning qobig‘ini yoruvchi kuch, jamiyat va shaxs o‘rtasidagi ziddiyatlarni ochib beruvchi ruhiy kod, badiiy tafakkurning ifoda shakli bo‘lib xizmat qiladi.

Saloh poetikasi — klassik bilan zamonaviy orasida osilgan, ko‘ngil bilan fikr, tuyg‘u bilan tafakkur, zulmat bilan yorug‘lik orasida chayqalgan poetik mavjudlikdir. Uning so‘zga munosabati oddiy poetik jarayon emas, balki ruhiy va falsafiy izlanish jarayonidir. Shoir metafora, o‘xshatish, detallashuv orqali so‘zning semantik maydonini chuqurlashtiradi, unga nafaqat estetik, balki falsafiy-dramatik yuk ham o‘rttiradi. Buni quyidagi misolda yaqqol ko‘rish mumkin: **“Ko‘zlarimda kulgu — yuragimda qaqroq...”** Bu ikki qator shoir poetikasidagi ikkilik, ikki qavatli ifoda tizimining namunasi bo‘lib, tashqi va ichki ziddiyatni so‘z orqali dramatik effektda birlashtiradi. “Ko‘z” — tashqi, odamlar ko‘radigan, ijtimoiy niqob. “Kulgu” esa bu ko‘zning ko‘rsatmasi. Ammo ichkarida — “qaqroq”, ya’ni sahro, bo‘shliq, qurigan yurak. So‘z bu yerda ikki qutb o‘rtasida vujudga kelgan ziddiyatli ruhiy portretni chizadi. Bu nafaqat obraz, bu — falsafiy holatning badiiy tildagi metafizik shaklidir. Demak, Salohda so‘z — dramatik kontrast yaratadigan vosita⁵.

⁵ Saloh H. *Tashrif*. – Toshkent: Yozuvchi, 1990.

Xurshid Davron she'riyatidagi portretlar ham real tasvirdan ko'ra, ramziy shaklda beriladi. U shaxsni emas, siymoni tasvirlaydi. Misol uchun: **“Chinorlar orasida izg'irin yuradi, / Barglar orasida izg'in bir dard...”** Bu satrda inson yo'q, ammo **borliqning o'zi shaxsga aylangan**⁶. “Chinor” — tarix, izzat, barhayotlik. “Izg'irin” — sinov, vaqt, sovuq esgan dard. Barglar orasidagi “dard” — xalqning, millatning, shoirning ichki his-tuyg'ulari. Shoir bu yerda portretni butun muhitga singdiradi, uni qog'ozga emas — daraxt soyasiga, barg orasiga, izg'irin ichiga yashiradi. So'z esa bu yashirin dardning kalitidir. U shoirga yetmayotgan narsani aytish imkonini beradi. Bu — noaniqlikda yashirin ma'no, estetik mutloqlikda ifodalangan iztirobdir.

Peyzaj esa Xurshid Davron poetikasida tarixiy va milliy tafakkurning foniga aylanadi. U tabiatni chizadi, ammo bu chizgi zamon izlarini o'zida mujassam etgan. Shoir uchun tog' — bu yurt, daryo — bu vaqt, sahro — bu taqdirdir. Misol:

“Samarqanddagi qal'aning so'nggi kunlarida

G'azalni tinglab, hayot kechirardim...”

Bu ikki qatorda shoir tarixni tasvirlamaydi — u uni yashaydi. “Qal'aning so'nggi kunlari” — bu faqat binoning vayron bo'lishi emas, bu qadriyatlarning sinovi, madaniyatning chekinishi. Ammo shu holatda ham “g'azal” tinglanmoqda — bu go'zallik, adabiyot, ma'naviyat hali ham tirikligini bildiradi. Shoir uchun so'z bu yerda **g'amga bardoshning, tarix oldida estetik kurashning vositasiga** aylanadi.

Xurshid Davron ijodida badiiy detal ham shunchaki estetik bezak emas, balki o'zlikni anglash vositasidir. Har bir kichik unsurda tarixiy xotira yashaydi. Masalan:

“Tog'ning cho'qqisida yulduzlar nur saçar,

O'sha joyda ko'rganman millatning qiyomatini...”

“Tog' cho'qqisi” — balandlik, lekin ayni paytda sinov joyi. “Yulduzlar” — umid, kelajak. Ammo bu cho'qqida “millatning qiyomati” — ya'ni halokat, sinov, tarixiy fojia ko'rilgan. Demak, so'z bu yerda yodgorlik vazifasini bajaradi. Detal esa — vaqt ichidagi ruhiy belgidir. Davron uchun tarixiy haqiqatlarni aytish uchun roman, qissa, esse emas — **bitta metaforik detal** yetarli. Va u bu detalni so'z orqali yuksaltiradi.

⁶ Xurshid Davron. Rasmiy sayt. — <https://kh-davron.uz>

Shoir soʻz tanlashda ramziylik, tovush uygʻunligi, konnotatsion maʼnolar, intertekstual bogʻliqlik kabi jihatlarga eʼtibor beradi. U uchun soʻz — matn ichida emas, matnlar aro yashaydi. Har bir satr boshqa bir madaniy qatlam bilan bogʻliq: bu goh “Shahnamayi qadim” boʻlishi mumkin, goh Qurʼon oyati, goh Alisher Navoiyning maʼnaviy izlari. Shu jihatdan Davron poetikasi — **madaniy xotiraning kodlangan shaklidir**, u oʻquvchidan chuqur anglash, madaniy tayyorgarlik va ichki hushyorlik talab qiladi.

Xurshid Davron ijodida soʻz — bu madaniyatning tili, milliylikning ifoda shakli va maʼnaviy uygʻonish vositasidir. Shoir har bir obrazda tarixni ifodalaydi, lekin bu tarix fakt emas, ruhdur. Shoir tarixga monografiya emas, sheʼr bilan kiradi. U koʻz bilan emas, yurak bilan oʻqiladigan tarix yozadi. Soʻz bu jarayonda — kalit. U eshik ochadi. U oʻtmishni hozirga olib keladi, va ayni paytda, hozirgi zamonni oʻtmish ichra izohlab beradi.

Xulosa qilib aytganda, Xurshid Davron ijodida soʻzning gʻoyaviy, estetik va badiiy funksiyalari oʻzaro uygʻunlashgan holda, murakkab kontekstlarda, koʻp qatlamli maʼnolar tizimi sifatida namoyon boʻladi. Soʻz — bu shoirning ichki milliy anglashni ifodalovchi eng muhim vositasi. U soʻz orqali tarixni tinglaydi, hozirni anglaydi va kelajakni yozadi. Shu sababli Davron sheʼriyati faqat adabiy matn emas — bu **madaniy ongning poetik shaklidir**.

Koʻzlarida osmon bor edi,
Qorongʻuliklardan qochgan yulduzday,
Sochi shamolda silkinar,
Bahorning ilk tongiday...⁷

Yuqoridagi misralar esa Xurshid Davronning qalamiga xos — lirizmda tarix nafas oladi, ruh satrlar orasida ufuradi. Toʻrt satrlik bu parcha senga sokin tuyulishi mumkin, lekin tagida metaforalar bir-birini oʻpib oʻtayapti. Bu yerda oddiy portret emas, **shaxsning metafizik holati**, ichki dunyosining tabiat obrazlari bilan uygʻunlashgan bir poetik “psixofoto”si chizilgan.

⁷ Davron X. *Bahordan bir kun oldin*. – Toshkent: Yozuvchi, 1985.

Ko‘zlarida osmon bor edi — bu satrda ko‘zlar – ruhning oynasi. Ammo bu ko‘zlar oddiy ko‘z emas: *osmon* u yerda. Demak, bu shaxsning qarashlarida kenglik, yuksaklik, orzu, umid, balki ilohiylik bor. Ko‘zlar — o‘zligining manzili. Bu odam yerga emas, osmonga qaraydi, demak, u hayotga oddiy emas, poetik, ruhiy darajadan tikilayotgan bir mavjudot.

Qorong‘uliklardan qochgan yulduzday — metafora davom etadi: u osmonlik, lekin baribir tinch emas. *Yulduz* — odatda yo‘ldir, umiddir, nurning shaklidir. Lekin bu yulduz *qochmoqda*, demak, u quvlanmoqda. *Qorong‘ulik* esa faqat kecha emas — bu buzuqlik, johillik, g‘am, zulmat. Shoir bu yerda yulduz – yorug‘lik timsolini zulmatdan qochiradi. Bu portretidagi shaxs — ichida nur bor odam, lekin uni bu dunyo siqmoqda. U haqiqatni ko‘rgan, lekin bu haqiqat unga tinchlik bermayapti.

Sochi shamolda silkinar — bu yerdagi *shamol* — harakat, vaqt, hayotning o‘tkinchi nafasi. Soch esa — go‘zallik, noziklik, ehtiros. Bu obrazda jon bor. Shoir go‘yoki tasvirni kamera orqali sekin harakatda ko‘rsatayotgandek — soch silkinmoqda, shamol esa vaqtdek uni silkityapti. Bu tashqi tasvir, ammo u ichki beqarorlik, noziklikni aks ettiradi. Ruh titrayapti.

Bahorning ilk tongiday... — oxirgi satr esa portretni tamomlaydi, ammo uni real emas, *ramziy obrazga* aylantiradi. Bahor — hayot, yangi bosqich, yangilanish. Ilk tong — uyg‘onish, sof nafas. Bu odam shunchaki chiroyli emas, u **umid, yangilanish va sof tug‘ilish ramzidir**.

Demak, bu to‘rt satrda shoir inson obrazini yaratar ekan, unga tashqi belgi bermaydi: *bo‘yi uzun, qaddi qomatli* demaydi. U **ruhiy-estetik konstruksiya** yasaydi. Bu obraz orqali shoir bir shaxsni emas, balki **yuksaklikka intiluvchi, zulmatdan qochayotgan, har doim harakatda bo‘lgan ruhni** ko‘rsatadi.

Xulosa sifatida shularni aytish mumkinki, XX asr o‘zbek she‘riyati o‘zining badiiy-falsafiy salohiyati, g‘oyaviy ko‘lami va estetik imkoniyatlari jihatidan adabiyotimiz tarixida alohida bosqich bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada o‘rganilgan Asqar Qosimov, Hayriddin Saloh va Xurshid Davron ijodi misolida shu narsa yaqqol ayon bo‘ldiki, mazkur davrda so‘z nafaqat poetik nutqni tashkil etuvchi

element, balki **shoirning dunyoqarashi, ruhiy holati va jamiyat bilan munosabatini aks ettiruvchi ko'p funktsiyali badiiy birlik** sifatida shakllangan. Tadqiqot jarayonida har bir shoir ijodida so'zning o'ziga xos semantik va poetik yuklamasi, uning obraz yaratishdagi roli, g'oya yetkazishdagi vositachilik funktsiyasi hamda estetik ekspressivlik darajasi tahlil qilindi.

Asqar Qosim ijodida so'zning didaktik-falsafiy imkoniyatlari chuqur namoyon bo'lib, u har bir ibora orqali ma'rifatparvarlik g'oyalarini ilgari suradi, so'zga pedagogik va axloqiy yo'nalish beradi. Hayriddin Saloh poetikasida esa so'z — ichki kechinmalarni, insoniy ziddiyat va ruhiy parokandalikni poetik va estetik qatlamda ifodalovchi ramziy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Uning she'rlarida so'z dramatik kuch kasb etib, o'quvchini tafakkurga chorlovchi unurni tashkil qiladi. Xurshid Davron esa so'z orqali tarixiy xotirani, milliy o'zlikni va madaniy ongini poetik muhitda jonlantiradi. Uning poetikasida so'z — bu voqelikni anglash, uni estetik shaklga solish va madaniy-milliy identitetni tiklash vositasi sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimov A. *Ijod estetikasi*. – Toshkent: Fan, 1982.
2. Qosimov A. *Yuksaklik sari*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.
3. Saloh H. *Tashrif*. – Toshkent: Yozuvchi, 1990.
4. Saloh H. *Osmonga cho'zilgan qo'l*. – Toshkent: G'afur G'ulom, 1999.
5. Davron X. *Qadim Turk qo'shiqlari*. – Toshkent: Sharq, 2000.
6. Davron X. *Bahordan bir kun oldin*. – Toshkent: Yozuvchi, 1985.
7. Qur'onov D. *Adabiyot nazariyasi*. – Toshkent: Fan, 2002.
8. Shukurov N. *XX asr o'zbek she'riyati*. – Toshkent: Fan, 2000.
9. Yusupov Sh. *Poetik tafakkur asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
10. Usmonov S. *Milliy uyg'onish va so'z san'ati*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
11. Asqar Qosimov haqida. – <https://ziyouz.com/portal-haqida/xarita/asqar-qosimov>
12. Xurshid Davron. Rasmiy sayt. – <https://kh-davron.uz>.